

AZ URÁLI NYELVEK SZEMÉLYES NÉVMÁSAI

(ELŐZETES TANULMÁNY)

HONTI LÁSZLÓ

Nyelvcsaládunk személyes névmásait számos tanulmányban sokféle szempontból tárgyalták már: vizsgálták őket etimológiai és hangtani szempontból, a személyjelölő morfémákkal (birtokos személynevekkel és igei személyragokkal) összefüggésben, morfológiai szerkezetükkel, szintaktikai szerepkörükkel stb. kapcsolatban. Az egyes nyelvek vagy nyelvcsoportok személyes névmásait több cikk, monográfia is elemzi történeti szempontból, viszont még hiányzik egy olyan munka, amely megkísérli ezek eredményeinek egyeztetését, az alapnyelvi viszonyok felderítését. Sok fontos tanulság halmozódott fel a kézikönyvek és a folyóiratok hasábjain, szinte reménytelen vállalkozásnak tűnik egyelőre a fenti kérdésekkel kapcsolatban publikált nézeteket felderíteni és feldolgozni.

A jövőben szeretném sorra venni az uráli nyelvek személyes névmásainak alaktani kérdéseit, megkísérelni a szótári és a ragozási tőalternánsok történeti interpretációját, a főnév és a személyes névmás paradigmája közti különbségek okainak kiderítését, a névmások esetragozásának, számképzésének tipizálását. Mivel egyelőre csak a kérdésseltevés, a tervezés stádiumában van a munkám, ez a cikk azt kívánja érzékeltetni, milyen kérdések foglalkoztatnak.

A személyes névmások iránti érdeklődésemet is — akárcsak a számnevekkel kapcsolatban — az ugor nyelvek keltették fel, különösen pedig a névmásoknak az osztják nyelvjárásokban látható változatos paradigmasorai készítettek arra, hogy a sokféleségnek magyarázatát találjam s persze a rokon nyelvekbeli viszonyokat is bevonjam a vizsgálatba. Hogy e tarkaságról az olvasónak is fogalma legyen, anélkül hogy az adatok összegyűjtésével és egymás mellé állításával kellene bajlódnia, megpróbálom dióhéjban jellemezni e szempontból a három ugor nyelvet. A vogulban a birtokos személyjellel bővült tő accusativusi funkciójú, s ehhez a tőalternánshoz járulnak az esetragok (vö. Liimola: FUF 28: 28–42). Az osztják nyelvjárásokban részben hasonló helyzettel találkozunk, de ott a személyjel nélküli tőalternánsok is felvehetnek esetragokat (Honti, ChrOst. 71. 141–150). A magyarban a személyes névmások paradigmája csonka, hiszen az alapformán (nominativuson) kívül csak a személyjellel bővített (*0-* vagy *t-*ragos accusativusában suppletivismus is lehetséges (vö. *minket* ~ *bennünk(et)*)).

A főnév és a személyes névmás paradigmája nem feltétlenül ugyanazon esetekből áll, nyelvenként változóan több-kevesebb különbség észlelhető közöttük, bizonyos casusragok (pl. temporalis) szemantikai okból nem is járulhatnak személyes névmásokhoz, vagy éppen azt tapasztalhatjuk, hogy ugyanazon funkciót más-más elem tölti be a főnévi és névmási paradigmában (pl. déli osztj. abl. *pāχ-ewə* 'a fiútól' ~ *mān-ätt-em* 'éntőlem').

A személyes névmások paradigmájából hiányzó ragos alakok funkcióját olyan suppletív szóalakok fejezik ki, amelyeknek a főnévi paradigmabeli megfelelői névutókból raggá agglutinálódott elemek. Ez különösen a magyarra jellemző (pl. *kert-ből* ~ (*én-*)*belől-em*, még vö md. *ton-dejt'* ~ *tejt'* 'neked', ahol ragos névmás is használatos ebben a casusban: *tonen* ua.).

Ismert jelenség, hogy a névmások, különösen pedig a személyes névmások számának jelölése lényegesen eltér vagy eltérhet a főnevek számjelzésétől az uráli nyelvekben, pl. fi. *kala* 'hal' ~ *kala-t* t. sz., *si-nä* 'te' ~ *te* 'ti', m. *hal* ~ *hal-ak*, *te* ~ *ti*. Vajon a finnségi többes számú névmások (**mek* 'mi', **tek* 'ti') *k*-ja nem hozható összefüggésbe a m. többesjellel? Egyáltalán hogyan különböztették meg az U/FU alapnyelvi beszélők pl. az 'én'-t a 'mi'-től? Erre az etimológiai és hangtani téren jelenleg legmegbízhatóbb ismereteket tartalmazó Uralisches Etymologisches Wörterbuch sem tud választ adni. (vö. Hajdú: *Linguistica Uralica* XXVI, 2).

A nyelvcsaládunkban használatos személyes névmások túlnyomó többsége igen régi, a mai uráli nyelvek önállósulása előtti korokból, az alapnyelvek valamelyikéből származik. Másodlagos személyes névmásokat főleg a 3. személyekben találni, s akkor egyértelműen kimutatható a mutató névmási eredet (vö. észt *tema* 'ö' ~ *nema-d* 'ök'), vagy némelykor, úgy tűnik, jövevény is lehet egy-egy személyes névmás (l. Hajdú: i. m. 10).

A paradigmában megnyilvánuló, az előzőekben éppen hogy csak sejtetett sokféleség is foglalkoztatta a kutatók egy részét. Tudomásom szerint Paavo Rivila (MSFOu. XCVIII, 311–323) mutatott rá elsőként a nyelvcsaládunkban alkalmazott morfológiai szerkezetek tarkaságára, majd Klara Majtinskaja két ízben is fáradozott azon, hogy bizonyos típusokba sorolja be a névmások esetragozását és numerusjelölési eljárásait (Mestoimenija v jazykach raznyh sistem. Moskva 1969. 180–181, 190; Istoriko-sopostavitel'naja morfologija finno-ugorskich jazykov. Moskva 1979. 187–198). Azt hiszem, kiindulásul választhatom e munkákat, bár egyáltalán nem biztos, hogy a bennük kifejtett nézetekkel azonos eredményekre jutok.